

Cuprins

Pedagogia memoriei. Vladimir Tismăneanu
și proza politică românească (de Marius Stan) / 7

I. Cosmopolis. Chestiuni generale, universale

- Despre efectele iubirii obligatorii / 21
Bolșevism și terorism / 24
Neprihănitul arhetip comunist și crima în masă / 27
Coridoarele memoriei în lumea postcomunistă / 33
Să ieșim de sub semnul lui *pseudo*:
pentru un cosmopolitism al modernității / 36
Costurile utopiei. Religii politice și terorism totalitar / 39
Demonii istoriei între umanism prometeic și mizeria utopiei / 44
Falimentul utopiei și lumea după leninism / 49
Mitul Gagarin și utopia comunistă / 52
Vise imperiale, frenezie ideologică / 55
Luciditate, cinism și comunism: Kołakowski, Žižek și Troțki / 58
Tânărul Lukács, Școala de la Frankfurt și problema apostaziei / 65
Moștenirile istorice ale comunismului / 69
Radicalism și demonism. Nae Ionescu,
Mihail Sebastian și extremismul revoluționar / 75
Omul posttotalitar. Despre antifascism și anticomunism / 82
Originile tiraniei bolșevice / 85
Sufletul omului în postcomunism / 89
„Prelucrări” și demonologie / 92
Mitul protocronist și barocul stalino-fascist / 95
Secolul ideologiilor și al revoluțiilor / 98
URSS ca Mare Minciună / 102
Copiii dictatorului / 105
Disperare culturală și catastrofe politice / 108
Izbăvirea imanentă / 111
Labirintul războiului civil din Spania / 117
Mărirea și decăderea religiilor seculare / 131
Adevăratul conflict al secolului XX / 135

O patologie a universalismului / 139

Despre voluntarismul utopic / 143

Aneantizarea persoanei morale / 147

II. *Minima moralia*. Poziții etice în sens larg

Lev Șestov și nobila disperare / 153

BesaŃon, utopia încarnată și actualitatea sovietologiei / 156

Antinostalgii: adevăr, responsabilitate, neuitare / 162

Hannah Arendt și Karl Jaspers: despre sublima frumusețe a prieteniei / 165

Marele vagabond al unei metafizici îmbătrânite.

Despre Emil Cioran / 169

Destine de disidenți. Jacek KuroŃ, Karol Modzelewski

și pasiunea libertății / 172

În apărarea eclectismului / 175

Etica revoltei și a rezistenței:

Albert Camus, Monica Lovinescu și Virgil Ierunca / 181

Exercițiu de memorie. La București, de Paște... / 184

Eroi morali în vremuri întunecate / 191

Gloria victis și sângele maghiar / 196

Împotriva dictaturii lui Caliban:

I.D. Șirbu și onoarea intelectualilor din România / 200

Tovarășul Isaac și Sir Isaiah / 206

In memoriam Tony Judt.

Un mare cetățean al Republicii Literelor / 213

Arthur Koestler și mirajul comunist / 216

Memorie și supraviețuire / 219

Mentalul stalinist: Ketman, Murti Bing și Noua Credință / 222

A trăi în adevăr. Reflecții despre vocația,

valorile și viziunea lui Adam Michnik / 236

Hermeneutica libertății / 243

Omul între oameni. Politicul ca spațiu al libertății / 246

„Spânzurat de limbă“ / 249

De ce a fost spânzurat Imre Nagy?

Plus câteva gânduri despre Ion Iliescu / 254

Despre snobismul mesianic:

vibranta luciditate a lui Paul Zarifopol / 260

J.-F. Revel și spiritul liberal / 264

Solidaritatea și resurecția societății civile / 267

Vocația etică a Solidarității / 271

Intelectualii, antipolitica și tradiția lui 1989 / 274

Comunismul, nazismul și Răul radical:
Viață și destin, de Vasili Grossman / 278

III. Pinacoteca malefică

Biografiile nomenclaturii comuniste / 283
„Căinii turbați să fie împușcați până la unul!” / 288
Călăii staliști. Cazul Pantiușa / 294
„Istoria nu-l va absolve pe Fidel Castro.” (Mario Vargas Llosa) / 297
Cum a fost posibil Ceaușescu?
Povestea Marii Amăgiri Naționale / 299
Copilăria lui Nicu Ceaușescu / 308
Elefantiazisul servilismului. Despre cultul lui Nicolae Ceaușescu / 313
Reflecții despre lichidarea cuplului Ceaușescu / 319
Un stalinist din instinct / 322
Destalinizare și desovietizare / 327
Cine a fost Elena Ceaușescu?
Tovarășa de viață și de luptă a dictatorului / 330
Fiica lui Ejev. Teroare, gloanțe, ecouri în ceață / 336
Blestemul lui Stalin / 340
Mistere, vendete, trădări. Despre Iliescu și Ceaușescu / 343
Un trecut de inchizitor:
Ion Iliescu, Europa Liberă și „asanarea străzii” / 346
Finalul erei Stalin / 351
Crimele maoismului / 355
Oportunismul radical al lui Slobodan Miloșevici / 359
Nicu Ceaușescu, absurdul comunismului dinastic
și viciile de succesiune / 364
Scrisoarea celor șase. Disidență sau fracționism? / 368
Cântecul de lebedă al lui Buharin / 371
Perversa sinteză. Fascizarea comunismului românesc / 375
„Voi muri cu numele său pe buze...” / 378

Indice / 381

I. Cosmopolis.
Chestiuni generale, universale

Despre efectele iubirii obligatorii

Filozoful german Walter Benjamin scria că numai datorită celor fără de speranță ne este dată speranța. Acesta a fost spiritul care a inspirat elanul formidabil al anului 1989: *suntem puri și transparentți, nu suntem sclavii vreunei ideologii*. Nimic mistic, nimic primordialist, nimic tribalist ori bigot în aceste cuvinte, ba chiar dimpotrivă. Admirator al Hannei Arendt fiind, nu pot să nu-mi amintesc finalul *Originilor totalitarismului*, o reluare de fapt a ideii Sfântului Augustin: Cu fiecare ființă umană care vine pe lume, se mai naște o dată ideea, pasiunea, șansa libertății.

Dictaturile comuniste nu au fost legende, iele, năluci, ci sisteme întemeiate pe planuri genocidare, pe resentiment social, pe diabolizarea grupurilor umane desemnate drept „inamic obiectiv“. Au încercat să obțină controlul total asupra minților și trupurilor umane. Din păcate, nu doar „neo-gauchiștii“ români, dar și modelele, inspiratorii lor intelectuali din Occident par imuni la documentația irefutabilă privind crimele comuniste. Mai apar și dubbele standarde, reacțiile panicate ale unor „inspectori ai corectitudinii istorice“, nostalgiile socialiste gen Lionel Jospin, mai este vorba și de frontul internațional antiglobalizare care cuprinde tot felul de maniaci ai anti-„imperialismului“, fundamentalști religioși, antisemiți deliranți etc.

A condamna comunismul presupune o veritabilă *travail de deuil* (expresia lui Freud, adică *doliu*), o asumare/explicare/identificare a complicităților din trecut, dar mai ales o demontare sistematică a relației dintre ideologie și teroare.

Or, gândesc eu, aici este sursa rezistențelor la o asemenea condamnare morală: sunt prea multe schelete în dulap, prea mulți politicieni de vârf din Vest au fost marxiști, maoiști, marcusieni, troțkiști, guevariști în 1968 pentru a fi fericiți că se ajunge la o asemenea indispensabilă dezbatere. Cunosc intelectuali occidentali care consideră că tonul lui Aleksandr Iakovlev din cartea sa *A Century of Violence in Soviet Russia*, apărută la Yale University Press în urmă cu câțiva ani, este prea strident, prea acuzator.

Conștiința europeană trebuie să proceseze (în engleză aş spune *to work through*) ororile petrecute pe ceea ce istoricul Mark Mazower numește *the dark continent*. Declarația de condamnare simultană a germenilor totalitari a fost concepută în cadrul unei conferințe la Praga în 2008. Inițiatorii au fost Václav Havel, Vytautas Landsbergis și Joachim Gauck. Eu însumi am început și am militat pentru strângerea de semnături, mai ales din România și Moldova, în toamna anului 2008. Întreaga mea experiență în acești ultimi douăzeci și șapte de ani m-a învățat că asemenea inițiative *from below* pot urni munții nepăsării și inerției.

„Acest craniu nu va mai surâde“, sună o replică din *Hamlet*. Stafia comunismului va mai bântui, ne-o spune și Leszek Kołakowski în prefața ediției definitive din capodopera sa *Principalele curente ale marxismului*¹, dar bolșevismul mi se pare de-a pururi și definitiv compromis. În locul acelor *lendemains qui chantent* celebrate de Aragon, Maiakovski, Éluard,

1. Apărută la Curtea Veche Publishing, în 2009 (vol. I—*Fondatorii*, în traducerea lui S. G. Drăgan, cu o prefață de V. Tismăneanu) în 2010 (vol. II—*Vârsta de aur*, traducere colectivă sub coordonarea Terezei-Brândușa Palade, cu o prefață de V. Tismăneanu, și vol. III—*Prăbușirea*, traducere S.G. Drăgan, cu prefața aceluiași V. Tismăneanu). (N. red.)

Ritsos, Hikmet, Neruda și alți poeți „progresiști“, milioane de oameni au fost forțate să trăiască în colonii penitenciare. S-a recurs la utilizarea aparatelor statale pentru a organiza, cu un monstruos sânge-rece, omoruri în masă împotriva celor considerați „dușmani ai poporului“. Planificarea economică, economia de comandă în genere, s-au dovedit eșecuri absolute. Ceea ce s-a dorit a fi „utopia la putere“ (spre a relua titlul unei cărți esențiale de Mikhail Heller și Aleksandr Nekrich) s-a dovedit a fi imperiul minciunii, al fricii, al delațiunii și ne-rușinării etice. Ne vom întâlni cu noi utopii („socialismul bolivarian“, ori cel de tip nepalez, ori cine știe ce altă excen-trică formulă), dar ideocrația de tip leninist-stalinist a fost mortal lovită în perioada 1989–1991. A dispărut orice izvor real de autoîncredere, s-a evaporat credința acestor indivizi că au de partea lor *die Weltgeschichte* (Istoria Universală). Aș încheia cu acest citat din Leszek Kołakowski, gândito-rul pe care îl admir atât de mult tocmai pentru curajul său moral și pentru refuzul de a îngenunchea în fața colectivis-melor de orice culoare: „*S-ar putea să ni se pară teribil faptul că societățile occidentale sunt bazate pe aviditate ca motivație principală, dar acest lucru rămâne preferabil iubirii obligatorii, pentru că aceasta nu poate sfârși decât într-o societate formată din deținuți și din gardieni.*“

Bolșevism și terorism

S-au împlinit, pe 25 februarie, șaizeci și unu de ani de la clipa istorică în care, în ședința închisă a Congresului al XX-lea al PCUS, Nikita Hrușciiov a denunțat, în al său „Raport Secret“, multe dintre crimele lui Stalin. Am examinat implicațiile Congresului al XX-lea pentru ansamblul blocului sovietic, în general, și pentru România, în particular, în cartea mea *Stalinism pentru eternitate*.

Motivul principal al demersului iconoclast al lui Hrușciiov era demolarea mitului predecesorului său și constituirea unui nou fundament ideologic prin „revenirea la Lenin“. Se afirma că Stalin se îndepărtase de moștenirea leninistă, considerată drept o expresie a adevăratului umanism revoluționar. Reîntoarcerea la „normele leniniste ale vieții de partid“ coincidea cu o idealizare a lui Lenin, privit ca un lider tolerant și altruist, spre deosebire de despotul sanguinar care a fost Stalin. În realitate, cine vrea să înțeleagă postcomunismul rus, cu ale sale bizantine aranjamente de culise, fixații conspiraționiste, duplicități și răzbunări, nu poate evita o analiză a leninismului. La seminarul de politică rusă (sovietică și postsovietică) pe care l-am ținut la University of Maryland, foloseam, între altele, lucrarea clasică a filozofului existențialist creștin rus Nikolai Berdiaev. *Originile comunismului rus* a fost scrisă în exil de acest mare gânditor, în anii 1930, cu scopul clarificării relației dintre comunismul rus și antecedentele sale teroriste. Berdiaev înfățișează deci bolșevismul ca o sinteză a mesianismului marxist și a tradiției utopice specifice

radicalismului disperat al intelighenției ruse din secolul al XIX-lea. Subiectul naturii complotiste a acestui radicalism și întrepătrunderea dintre aceste mișcări și poliția secretă țaristă, mai ales în cazul organizației „Voința poporului”, sunt discutate de Stephen Kotkin, șeful departamentului de studii ruse de la Universitatea Princeton, într-un articol cu titlul „O conspirație atât de vastă”, apărut în 2006 în revista *The New Republic*. Teza lui Kotkin este că sursa kremlinologiei, deci a acelei discipline care s-a specializat în deconstruirea misterelor Kremlinului, nu se află la Harvard, ci chiar în „dictatura milenaristă și conspiraționistă” care a controlat Rusia între 1917 și 1991 (cu știutele prelungiri în prezent).

Pentru Berdiaev, leninismul a fost nu doar o tehnologie a preluării și conservării puterii, ci și o metafizică revoluționară care a abolit distincțiile tradiționale dintre bine și rău. Posedații bolșevici au fost urmașii lui Neceaev și ai colegilor acestuia. Neceaev a fost prototipul care l-a inspirat pe Dostoievski pentru construcția personajului de o infinită amoralitate Piotr Verhovenski din romanul *Demonii*. Asemeni posedaților dostoievskieni, bolșevicii erau fanatici convinși că fericesc umanitatea, indiferent de metodele utilizate. În plus, ei erau înarmați cu o doctrină ce se pretindea infailibilă. Tocmai această aroganță epistemică l-a ferit pe Lenin de îndoieli și l-a făcut imun la orice considerente „sentimental-burgheze”. Scrie Berdiaev: „Lenin a permis orice metodă în lupta pentru victoria revoluției. Pentru el, «bun» era orice servea revoluția; «rău», tot ce o împiedica. Principiile revoluționare ale lui Lenin au o sursă morală; el nu putea suporta injustiția, opresiunea și exploatarea, însă a devenit atât de obsedat cu ideea revoluționară maximalistă, încât la sfârșit a pierdut sensul imediat al

distincției dintre bine și rău; a pierdut relația directă cu oamenii în carne și oase; a permis fraudă, înșelătoria, violența și cruzimea.“ Ascet iluminat și sectar din specia ordinelor religioase, Lenin a creat doctrina partidului unic ca instrument al unei Istории divinizate.

Într-un pamflet celebru, *Terorism și comunism*, scris în timpul războiului civil, Lev Troțki, pe atunci principalul aghiotant al lui Lenin, făcea elogiul terorismului revoluționar. La fel ca pentru Lenin, salvarea revoluției justifica recursul la cele mai dure metode. „Dictatura proletariatului“ era definită drept stâlpul de rezistență al noii puteri. Legalitatea era repudiată drept un moft burghez. Nu întâmplător, primul comisar al justiției în guvernul lui Lenin, socialist-revoluționarul Isaak Steinberg, și-a dat demisia în semn de protest împotriva exterminismului social practicat de bolșevici. Documente publicate după 1991, inclusiv volumul *Necunoscutul Lenin*, editat de Richard Pipes, demonstrează cât de direct s-a implicat Lenin în această politică de terorism statal.

Insist asupra acestor chestiuni pentru a lămuri care este genealogia diverselor partide ce se revendică încă de la Lenin (între altele, Partidul Comunist al Federației Ruse). Iar Vladimir Putin însuși, cu ale sale porniri autoritar-despotice, nu este străin de ceea ce constituie apăsătoarea moștenire a leninismului.

Neprihănitul arhetip comunist și crima în masă

Fiecare generație trăiește un Kronstadt, spunea cândva Koestler, o despărțire de iluzia zeului infailibil, o prăbușire a catedralei de amăgiri în care se oficia credința oarbă. Pentru generația părinților mei, oameni care crezuseră cu ardoare în mitologia stalinistă, în special în pretenția comunismului de a fi opusul absolut al fascismului, a fost greu să suporte chiar ideea Pactului Molotov-Ribbentrop din august 1939, dar au făcut-o. Șocul lor real, cel care i-a făcut să-și chestioneze marile angajamente, a fost „Raportul Secret” al lui Nikita Hrușciiov la Congresul al XX-lea al PCUS, din februarie 1956. Este momentul în care oameni care până atunci erau gata să cauționeze proiectul sovietic, „Marele Experiment”, drept o apoteoză a umanismului revoluționar, trăiesc dezvrăjirea.

Profesorul Paul Cornea discută luminos și cu o mare onestitate aceste lucruri în cartea de dialoguri cu Daniel Cristea-Enache, *Ce a fost — Cum a fost*. Este acolo o anamneză demistificatoare pe care mulți alții au evitat-o. Mama mea se trezise încă din momentul când a aflat despre procesul medicilor din URSS, deci în februarie 1953. Poate chiar mai devreme, în toamna anului 1952, în timpul procesului Slánský, marea înscenare de la Praga. Ai mei lucraseră cu Rudolf Slánský la Moscova, îl cunoscuseră relativ bine. Unii dintre acuzați îi fuseseră mamei mele profesori la Moscova (frații Kogan, de pildă). Sora ei, Cristina Luca, fusese mazilită în iunie 1952, fiind un fel de țap ispășitor

pentru un întreg grup din jurul Anei Pauker, între care, în primul rând, celebra Ana Toma, soția lui Pantiușă, adică generalul Gheorghe Pintilie, șeful Securității. Cristina a fost debarcată din funcția de directoare a direcției presă și cultură din MAE, a fost trimisă să lucreze ca biolog la Muzeul Antipa. Ana Toma (apropiații îi spuneau Anuța) a devenit prim-adjunctă a ministrului comerțului exterior. O susținea chiar Gheorghiu-Dej, o recompensă pentru trădarea Anei Pauker. Între cei care au înfierat-o pe Cristina într-o ședință sinistră de la MAE a fost chiar bunul ei prieten Grigore Preoteasa. Tatăl meu era prieten cu Preoteasa, fuseseră în același proces al studenților comuniști în 1936. Mama era prietenă cu Ecaterina (Kati), soția lui Preoteasa. Sora lui Kati, Ilus, a fost a doua soție a lui Petru Năvodaru, a crescut-o pe Ana, cea care avea să devină soția lui Paul Goma. În copilărie, am fost apropiat de Gheorghe și Ileana Preoteasa, am avut aceeași dădacă, am mers, cel puțin o dată, la vila lor de la Predeal. Ileana (noi îi spuneam Ilinca) a fost prima soție a lui Adrian Năstase. Trăiește acum în America, la fel și fratele ei, fugit încă din anii '80.

Revenind la traseele deziluziei, aş adăuga aici câteva cazuri interesante, similare, în fond, cu acela al lui Paul Cornea. Să-l luăm, de pildă, pe Leszek Kołakowski, născut în 1927, stalinist entuziast, filozof anticlericalist, antitotomist, antiexistențialist, care, de prin 1955, devine o voce a criticii din interior a sistemului. Deci încă înainte de „Raportul Secret“, care nu făcea decât să-i confirme lui Kołakowski, dar și atâtor altora care aveau să simbolizeze ofensiva revizionismului marxist. Acel Kołakowski, adorat de studenți și detestat de birocrăția ideologică, a scris faimosul eseu în care definea socialismul prin determinații

negative: „Nu este socialistă acea țară în care generalii și poeții spun același lucru, doar că generalii o spun primii...”

Apoi, în Franța, gânditorul marxist, profund influențat de Nietzsche, Henri Lefebvre, cel care ulterior va scrie pagini esențiale de critică a vieții cotidiene, o rupea, în autobiografia politico-filozofică *La somme et le reste*, cu dogmele de tip sovietic. Scrierile sale neomarxiste aveau să fie atacate feroce de ideologii oficiali ai Partidului Comunist Francez, inclusiv de către Roger Garaudy, pe atunci membru al Biroului Politic. Lefebvre descrie acolo, într-un capitol intitulat „Bouffonnerie et tragédie dans l'histoire”, interogatoriul la care l-au supus cerberii de la Comisia Controlului de Partid. Peste doisprezece ani, același Garaudy ajungea el însuși să proclame necesitatea desovietizării culturii politice a comunismului francez și, în final, era exclus din PCF. Itinerarul său ulterior, inclusiv convertirea la islam și transformarea în negaționist al holocaustului sunt teme care ar putea fi discutate separat. Să spun doar că, în cazul Garaudy, a existat întotdeauna un element fanatic, o propensiune spre semnele de exclamare.

Alte exemple de apostazie: Edgar Morin, François Furet și Annie Besse. Aceasta din urmă fusese o comunistă virulentă. După 1956, se desparte nu doar de soțul ei, ideologul comunist Guy Besse, ci și de certitudinile înghețate ale stalinismului. Devenită Annie Kriegel, a fost o mare istorică a comunismului, o remarcabilă creatoare de școală. Între cei pe care i-a format, să-i amintesc pe Stéphane Courtois, Marc Lazar, Annette Wieviorka. În cartea sa apărută în anii '60 și tradusă în românește la Editura Politică, în colecția „Idei Contemporane”, *Marxismul secolului XX*, Garaudy vorbea despre clipa când, citind revelațiile lui Hrușciiov despre crimele staliniste, a trăit sentimentul

întâlnirii cu abisul, se referea la o imagine memorabilă din *Fenomenologia spiritului* de Hegel. O altă carte importantă, în aceeași direcție, tradusă în românește la sfârșitul anilor '60, dacă nu mă înșel, era *Necesitatea artei*, a esteticianului marxist austriac Ernst Fischer, fost emigrant politic în URSS, ca și Georg Lukács. Împreună cu Franz Marek și Maria Urban, Fischer a fost printre liderii grupării renovatoare din Partidul Comunist Austriac. A fost denunțat și el, ca și Garaudy, ca și venezueleanul Teodoro Petkoff, de Leonid Brejnev într-un discurs faimos din 1969, deci după invadarea Cehoslovaciei, ca promotori ai sedțiunii revizioniste. Pe Teodoro Petkoff l-am cunoscut la Caracas în vara anului 1982, am discutat despre Marx și Lenin, despre Berlinguer și Ceaușescu, despre Mao și Fidel. A condus multă vreme revista *Tal Cual* și a fost unul din criticii cei mai vocali ai experimentului chavist.

Poate un tânăr de azi pricepe, poate cuprinde și surprinde drama acelei „căderi la partid“, cum o numea Belu Zilber, a renunțării la rațiunea critică, ori, cum scriam în cartea mea *Mizeria utopiei*, a autoemasculării spiritului autonom? Eu cred că da, dovadă scrierile unor Bogdan C. Iacob, Angelo Mitchievici, Marius Stan, Ioan Stanomir, Cristian Vasile și, evident, pot da și alte nume. Pot da exemplul colegului meu de la Universitatea Maryland, istoricul Piotr Kosicki, ori ale unor autori remarcabili, precum David Brandenberger, Jochen Hellbeck, Jan Plamper. Empatia (*Einfühlung*), întropatia, capacitatea de transpunere în situațiile psihologice explorate, adeseori situații-limită, sunt șansa și premiul unei asemenea întreprinderi. La fel, în direcția analizei demitizării, a rupturii cu dogma, există tineri care au scris și scriu lucruri excelente. Să-l amintesc, de pildă, pe cehul Michal Kopecek.